

NEĮVYKĘS REFERENDUMAS DĖL KONSTITUCIJOS KEITIMO 1927–1928 M.: VIENA GALIMA NESĖKMĖS PAAIŠKINIMO VERSIJA

DOC. DR. SAULIUS KAUBRYS

*Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedra
Vilnius University, Faculty of History,
Department of Contemporary History
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
El. paštas saulius.kaubrys@if.vu.lt*

Santrauka

Straipsnyje aptariama pirmojo XX amžiuje neįvykusio referendumo charakteristika, paliudijusi komplikuatą vykdomosios valdžios ir visuomenės santykį minimos akcijos atžvilgiu. 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija nustatė referendumo galimybę, kuria, spėtina, artimojoje perspektyvoje nesitikėta pasinaudoti. Vis dėlto po 1926 m. gruodžio 17 d. naujai susiklosčius politinėms realijoms, referendumo idėja „ištraukta iš stalčiaus“, siekiant galimos Konstitucijos reformos įgyvendinimo. Dominuojančių politinių jėgų vizijoje referendumo idėja įgavo skirtingus vertės pavidalus. Apskričių viršininkų susirašinėjimo su Vidaus reikalų ministerija dėl rengiamo referendumo analizė paliudijo skirtingas visuomenės nuomones ir reakcijas. Jų vertinimo prognozė siuntė neuztikrintą signalą referendumo sumanytojams dėl laukiamų palankių balsavimo rezultatų. Galimas nepalankus visuo-

menės apsisprendimas galėjo tapti viena iš priežasčių, lėmusių valdančiųjų atsitraukimą nuo referendumo įgyvendinimo.

Reikšminiai žodžiai: 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija; referendumas; Seimo paleidimas 1927 m.; konstitucinė reforma; apskričių viršininkų pranešimai.

Įvadas

Gimstanti tarpukario Lietuva varganoje, bet tolydžio skaidrėjančioje egzistencijoje palaipsniui išplėtojo saviteigos argumentus ir įrodymus. Kartu įgyta ir tam tikrų „turtingumo“ požymių, jų naudai paliudijo ir 5 konstitucijos, priimtos aptariamam laikotarpiu. Atrodo, kad minėtosios daugiskaitos kūrėjų nemenkai plūšeta (pavyzdžiui, vien 1922 m. Konstitucijos tėvų pastangomis buvo išstudijuota daugiau kaip 200 įvairių teisinių šaltinių) bei turėta kantrybės tiek racionaliai, tiek ir paviršutiniškai diskutuoti dėl ginamų vertybių turinio. Šios, tapusios konstitucinio kūno dalimis, pavienių laiko aplinkybių buvo „aktualizuojamos“. Taip greičiausiai bus atsitikę ir su referendumo idėjos iškilimu permainingų valstybės gyvenimo peripetijų šurmulyje 1927–1928 metais. Jai siekta atverti duris 1927 m. balandžio 12 d. paleidus Seimą. Teisės istoriko Mindaugo Maksimaičio teigimu, „operuodama argumentu, kad tautai priklauso aukščiausios suvereninės teisės, Vyriausybė, pirmininkaujama Prezidento, 1927 m. balandžio 29 d. galutinai, net aukodama koaliciją, apsisprendė dėl referendumo Konstitucijos klausimu būtinumo“¹.

Straipsnio tikslas – glaustai aptarti referendumo poreikio priešistorę, susiklosčiusią iki ir po perversmo, bei įvardyti kliūtis, lėmusias referendumo baigtį pradinėje stadijoje. Straipsnio autorius rėmėsi neskelbtos dokumentikos, saugomos Lietuvos centriniam valstybės

¹ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 196.

archyve (LCVA), analize, taip pat istoriografinio įdirbio šia tema vertinimu. Tyrimo ašimi pasirinkti visuomenės apsisprendimai (aptariamų atvejų – galimi).

1. Referendumo galimybė konstituciniu požiūriu bei jo poreikio kontekstas

1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamajame Seime priimta Lietuvos Valstybės Konstitucija, numaćiusi savęs keitimo ir papildymo galimybę, atrodo, kukliai ir neišbaigtai fiksavo tautos valios raiškos galias. Konstitucijos 102 paragrafas skelbė, kad „Konstitucijos pakeitimo ar papildymo sumanymą turi teisės iškelti Seimas, Vyriausybė arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą“². Šią nuostatą išplėtojęs 103 paragrafas nustatė, kad „Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas atiduodamas spręsti Tautos visuotinio balsavimo keliu, jei per tris mėnesius nuo jo paskelbimo dienos to pareikalaus Respublikos Prezidentas, arba ¼ visų atstovų, arba 50 000 piliečių turinčių teisės rinkti į Seimą. <...> Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas laikomas yra Tautos atmestu, jei balsavime dalyvavo ne mažiau kaip pusė visų turinčių teisės balsuoti piliečių ir prieš pakeitimą ar papildymą pasisakė ne mažiau kaip pusė balsavime dalyvavusių piliečių“³.

Šios nuostatos atsiradimą greičiausiai lydėjo abejonės ir neapsisprendimas. Pavyzdžiui, Steigiamojo Seimo 1922 m. vasario 24 d. posėdyje Konstitucijos projektą pristatęs referentas Antanas Tumėnas teigė: „Jeigu St. Seimas išeis iš to nusistatymo, kad St. Seimas atspėja tuos principus, tuos pamatus, kuriais tik mūsų valstybė gali normaliai vystytis, tai Konstitucijos peržiūrėjimas, Konstitucijos pakeitimas turės būti surašytas taip, kad pats tas pakeitimas, pats Konstitucijos

² *Lietuvos Valstybės Konstitucijos*. Sudarytojas ir įvado autorius K. Valančius. Vilnius: Mokslas, 1989, [p. 32].

³ *Ten pat*, [p. 33].

peržiūrėjimas galėtų įvykti labai ir labai atsargiai.⁴ Pranešėjas taip pat konstatavo: „Nėra čia aiškiai pasakyta, kas tai yra referendumas. Referendumas kaip toks neapibūdintas, pačios Konstitucijos nustatytas tik principas, bet kas jame dalyvauja, ar visi suaugę, ar visi vyrai, ar visi Lietuvos gyventojai ir Lietuvos piliečiai – neaišku.“⁵ Neatrodo, kad, svarstant Konstitucijos projektą ir antruoju skaitymu, būtų pasiekta konkretesnė jo formuluotė⁶.

Apskritai, referendumo problematikos pažinimas debatuose dėl Konstitucijos teksto nesulaukė pakankamai atidos šiai greičiausiai segint marginalumo etiketę. Taigi, kas galėjo nulemti šią išoriškai demonstruojamą vangumo raišką? Pirma, neatmestina prielaida, kad referendumo idėja fiksuojama kaip rutininė konstitucinių vertybių dalis ir jų galimas saugos garantas. Antra, lygiai taip pat galima prielaida, kad įstatymų leidėjai netikėjo referendumo „greito“ poreikio perspektyva, palikdami ją savotiškai „vienišą“, neaprupintą galimos sklaidos instrumentais – pokonstituciniais aktais.

Šių prielaidų kontekste galbūt įsiterptų ir spėjimas, kad antrojo dešimtmečio pabaigoje – trečiojo dešimtmečio pradžioje priimtos Lietuvos Konstitucijos, fiksuojamos lūkestines valstybės ir visuomenės vertybes, tartum gyveno du atskirus gyvenimus – vieną jų savaiminį, o kitą – susijusį su jų silpna vartojimo kultūra. Pastaroji gal ir išvis nesusiklostė. Šio teiginio naudai (tai išryškės ir vėliau, svarstant praktinius referendumo įgyvendinimo klausimus) paliudytų simptomiška Biržų apskrities policijos II nuovados viršininko J. Baltaragio dienyne ištrauka: „Patyriau, kad platinamoji gyventojų tarpe literatūra konstitucijos keitimo klausimu ne labai kaimiečių yra skaitoma ir ne labai tuo klausimu įdomaujama. Sako, mes čia nieko nesuprantame,

⁴ *Steigiamojo Seimo darbai*. I sesija. Sąs. 36 (1922), posėdis 176 (1922, vasario 24), p. 77.

⁵ *Ten pat*, p. 77.

⁶ Žr. Z. Starkaus pasisakymą: *Steigiamojo Seimo darbai*. I sesija. Sąs. 41 (1922), posėdis 199 (1922, gegužės 2), p. 46.

tegul sau valdžia daro kaip nori. Yra net tokių, kurie stebisi žodžiu „konstitucija“, girdi, kas ji tokia yra, kodėl apie ją anksčiau nieko nebuvo girdėti.“⁷ Gal tokį „neraštingumą“ (tikėtina, ne vienietinį) galėjo papildyti ir bendrasis, praktinis, neraštingumas – elementarus neišprusimas (pavyzdžiui, Marijampolės miesto savivaldybių rinkimų komisijos 1924 m. rugpjūčio 29 d. posėdyje konstatavus faktą apie įteiktus 17 kandidatų sąrašų, buvo priimtas sprendimas: „N9 nutarta nenumeruoti, kadangi beraščiai sunkiai atskiria „N6“ nuo „N9“ ir klaidina rinkikus“⁸). Todėl spėtina, kad panašių aplinkybių erdvėje klostėsi dalinė pažinumo atskirtis, t. y. tie, kam konstitucijos buvo sutvertos, buvo tolimi, o gal ir abejingi tokiems kūriniams. Atrodytų, juos labiau galėjo nustelbti „svarbesnė Konstitucija“ – trečiajame dešimtmetyje beišibėgėjanti žemės reforma. Galbūt pripažintina, kad taip visuomenėje dominuojantys žemiškieji interesai užgožė santykinai įvardytų aukštųjų interesų dangų. Minėtoje domėjimosi erdvėje greičiausiai vis dar tęsėsi atsakomybės už deklaruotas konstitucines vertybes peradresavimas „kažkam kitam“. Tas „kitas“ galėjo būti atstovaujamoji ar vykdomoji valdžia – tradiciškai, inertiškai jomis pasitikint. Atrodo, kasdienybės praktikoje pasikliauta nuostatomis, kad tam tikra reikalingų valstybės žmonių dalis žino ir savaime jas taiko visiems.

Tiesa, tie „reikalingieji“ „neužmiršo“ didžiosios visuomenės dalies tam tikruose besiklostančiuose situaciniuose laukuose, apeliuodami į pageidaujamą jų apsisprendimo kryptingumą. Greičiausiai neatsitiktinai vidaus reikalų ministras K. Olekas 1923 m. balandžio 14 d. kreipėsi į krašto apsaugos ministrą, prašydamas pakeisti kariuomenės vado sprendimą dėl rinkimų agitacijos draudimo 30 km pafrontės ruože, juolab kad šios zonos gyventojai esą mažiau apsišvietę

⁷ Biržų apskrities policijos II nuovados viršininko Jono Baltaragio dienynas. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*). F. 394, ap. 2, b. 803, lap. [235].

⁸ Marijampolės miesto savivaldybių rinkimų komisijos posėdžio, įvykusio 1924 m. rugpjūčio 29 d., protokolas. *LCVA*. F. 1362, ap. 1, b. 48, lap. 178.

ir menčiau nusimaną politikoje. 1923 m. gegužės 4 d. to paties vidaus reikalų ministro susirūpinta, kad rinkimuose į II Seimą būtų išvengta liūdno praktikos, susiklosčiusios I Seimo rinkimų išvakarėse, kai Kaune buvo žymiai pakeltos „valgomųjų daiktų“ kainos, manant, kad „visos tos machinacijos buvo daromos tikslu veikti į pilietį taip, kad jis jaustųsi nepatenkintu ir atiduotų balsą kraštutiniams kairiesiems“.

Persisvėrus per trečiojo dešimtmečio vidurio slenkstį lietuviškasis elitas tarpusavyje persistumdė ir atvedė kraštą prie politinio režimo kaitos. Manytina, kad kai kurie jos kaltininkai (Antanas Smetona) ypač „įsiskolino“. A. Eidinto teigimu, A. Smetonai reikėjo legalizuoti perversmo rezultatus, raminti visuomenę ir krikdemus, žadant rinkimus ar bent referendumą, ir stiprinti valdžios atramos taškus⁹. Valdančioji politinė kohorta, atrodo, dabar keistai praregėjo – 1922 m. Konstitucija, jos galva, tariamai virto savęs priešybe. Savęs ar situacijos, į kurią įsispraudė naujieji šalies vairininkai? Paleidus Seimą, referendumas dėl Konstitucijos reformos tapo aktualiu politinės darbotvarkės klausimu. Kartu buvo formuojama referendumo poreikio ideologija, taip pat ir konstitucijos reformos. Pavyzdžiui, vietos savivaldybėms skirtame leidinyje redakcija, užsimojusi nelikti besirutuliojančios diskusijos nuošalyje („pasistengsime visai nešališkai nušviesti ir išaiškinti“), vieno straipsnio autoriaus lūpomis teigė: „Bet steigiamasis seimas, priėmęs konstituciją, baigė savo darbus kaip steigiamasis. Jis nenumatė, kad kada turėtų vėl susirinkti ir savo darbą taisyti. Vis dėl to jis numatė, kad gali ateiti laikas, kada teks jo darbus taisyti ir gyvenimo pakitėjusioms sąlygoms daugiau pritaikyti. Todėl jis numatė ir patį konstitucijos pakeitimą. Tik, deja, numatė taip, kad, kaip sakoma, patį konstitucijos atrakinimą paliko be rakto. Pasidarė taip, kad konstituciją pakeisti seime, kaip steigiamasis seimas tai buvo numatęs, beveik jokio galimumo nėra. Susidarė toks sunkus pa-

⁹ Eidintas, A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 186.

dėjimas, kuris dar pasunkėjo seimą paleidus.¹⁰ Straipsnio autoriaus teigimu, Vyriausybė, tokių aplinkybių veikiamą, „pirmiausia paruošė tokią konstitucijos pakeitimo projektą, kuris jos manymu, geriausiai atitiktų mūsų krašto gyvenimo sąlygas ir kuriam pritartų daugumas vietos gyventojų“¹¹. Vis dėlto tokios mintys, anuometėje politinėje diskusijoje pretendavusios į bendrybės statusą, nebuvo perdėm nekaltos – Konstitucijos keitimas ir referendumas politinio ginčo kontekste nelyginant du kūnai nesulipdavo. Pavyzdžiui, krikščionių demokratų blokui toks konstitucinės reformos būdas, aplenkiant nesusaukiamą ar delsiamą susaukti Seimą (nejučia praslinko ir 60 dienų terminas, reikalingas naujiems Seimo rinkimams paskelbti!), atrodė nepriimtinas. A. Svarausko teigimu, „iš esmės krikščionys demokratui buvo linkę sutarti su tautininkais dėl Seimo funkcijų suvaržymo, dviejų parlamento rūmų steigimo, Seimo narių skaičiaus mažinimo, kandidatų amžiaus cenzo didinimo ir kandidatų į aukštuosius rūmus išsilavinimo cenzo įvedimo, tačiau niekaip negalėjo nusileisti svarstant tiesioginių prezidento rinkimų ir referendumo klausimus.“¹²

Taigi, prasidėjusi diskusija – vieniems kinkant referendumo arkliuką, o kitiems (priešingai nei to pageidavo Vyriausybė, Lietuvos tautininkų sąjungos taryba, Augustinas Voldemaras) rišant prie teisybės vežimo reformos įgyvendinimo per Seimą kuinelį, tretiems – nartų ir nenuoramą žirgelį (pavyzdžiui, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga siūlė referendumą boikotuoti, pagret siūlydama kompromisų platformą)¹³, iškėlė daugiau klausimų nei davė atsakymų. Referendumo sumanytojų iniciatyva taip pat buvo santykinai pažeidžiama – niekada neturėta panašios referendumo rengimo praktikos, taip pat nebuvo referendumo įstatymo. Referendumo techninė pusė lyg ir nestrigo – Vi-

¹⁰ V.G. Kas tas referendumas. Savivaldybė. 1929, Nr. 9, p. 4.

¹¹ *Ten pat*, p. 5.

¹² Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 293.

¹³ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos nusistatymas referendumo ir teisėtos tvarkos atstatymo klausimu. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b, 587, lap. 118–119.

daus reikalų ministerija parengė finansinę akcijos vykdymo sąmatą¹⁴, apskrityse ir miestuose buvo sudarinėjami rinkėjų sąrašai, platinta propagandinė medžiaga, susirūpinta būsima balsavimo apylinkių apsauga. Pavyzdžiui, dėl jos sunerimęs Panevėžio miesto ir apskrities viršininkas manė, kad „apsaugai būtų reikalinga kaip kur siųsti daugiau policijos <...>. Šaliai turėtų būti atitinkamai apginkluoti. Ne visose nuovadose reikalinga yra vienoda apsauga, nes, pavyzdžiui, Krekenavos nuovada, nors didžiausia apskrityje, bet politiniu atžvilgiu tosios nuovados gyventojai bendroje sudėtyje yra gero nusistatymo, tuo gi tarpu Kupiškio nuovada – visai priešingai.“¹⁵

Vis dėlto referendumas taip ir neprasidėjo. M. Maksimaičio teigimu, „kai, regis, buvo viskas parengta, 1928 m. pavasarį kalbos apie referendumą ir rengimasis jam netikėtai nutrūko. Buvo pasirinktas patogesnis ir svarbiausia valdantiejiems visiškai negresiantis netikėtumais Konstitucijos reformos būdas – jos dekretavimas arba, galima sakyti, oktrojavimas“¹⁶.

2. Visuomenės pasirinkimo patikra ir jo turinio sklaidos referendumo atveju prognozė

Atsižvelgdamas į pirmiau pateiktą fakto konstataciją ir suklūsdamas ties šių teiginių konstrukcijos dėmeniu – „staiga nutrūko“, istorikas manytų, kad įsibėgėjančių įvykių karuselėje atsiskleidė visuomenės, kaip žaidėjo, vaidmens vertė. Visuomenei galbūt jos reikšmės dargi ir nesuvokiant... Išlikusi apskričių viršininkų pranešimų vidaus reikalų ministrui imtis, vidinė susirašinėjimo medžiaga dėl referendumo 1927 m. (be abejo, neatmetant komunikuojančių dalyvių šališ-

¹⁴ Plačiau žr., Referendumui įvykinti sąmata. *LCVA*. F. 379, ap. 2, b. 1548, lap. 21.

¹⁵ Panevėžio miesto ir apskrities viršininko 1927 m. lapkričio 17 d. raportas Vidaus reikalų ministrui. *LCVA*. F. 404, ap. 1, b. 350, lap. 135.

¹⁶ Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 204.

kumo, angažuotumo veiksnio) ir jų analizė leistų greičiausiai išskirti kelis tiek bendruosius, tiek specifinius visuomenės nuomonių dėl referendumo skerspjūvius.

Pirma (ir bene svarbiausia). Apskričių viršininkų susirašinėjimas su vidaus reikalų ministru (jo medžiaga buvo glaustai apibendrinta 1927 m. spalio 29 d. „Žinių apie žmonių nusistatymą dėl referendumo santraukoje“) preliminariai paliudijo, kad krašte (be Kauno miesto ir apskrities balsuotojų) referendumo metu „už“ balsuotų 38,2 proc. gyventojų, „prieš“ – 24,8 proc., nebalsuotų 37 proc.¹⁷ Šių pasirinkčių spektras pagal apskritis įvairavo. Pavyzdžiui, preliminari gyventojų nuomonių prognozė liudijo, kad Alytaus apskrityje „už“ būtų balsavę 30 proc., „prieš“ – 30 proc., o nebalsuotų 40 proc. piliečių. Mažiausiai „už“ pasisakiusiųjų buvo laukiama Ežerėnų apskrityje – 25 proc., daugiausia tikėtasi sulaukti Tauragės apskrityje – 61 proc. (čia prognozuota ir mažiausia balsuojančiųjų „prieš“ dalis – 16 proc.). Daugiausia nebalsuojančiųjų – 50 proc., atrodo, turėjo būti Rokiškio apskrityje. Lygiai taip pat pastebėtinos ir apskrityse išryškėjančios (ne)standartinio nuokrypio variacijos. Pavyzdžiui, Panevėžio miesto ir apskrities viršininkas 1927 m. spalio 2 d. informuodamas („visai slaptai, asmeniškai“) vidaus reikalų ministrą dėl galimų referendumo rezultatų teigė, kad „už“ balsuos 25 apylinkės, „prieš“ – 8 apylinkės, o 8 apylinkės dėl balsavimo pozicijos įvardytos „abejotinai“¹⁸. Prie „abejotinų“ jis priskyrė ir visas 3 Panevėžio miesto apylinkes, pridurdamas: „Visame Panevėžio mieste dauguma vis tiek bus prieš“¹⁹. Ežerėnų apskrities viršininkas 1927 m. spalio 4 d. vidaus reikalų ministrui pristatydamas apskrities gyventojų nuotaikas išskyrė vidinį – teritorinį – nuomonių skirtumą. Minėtos apskrities I

¹⁷ Žinių apie žmonių nusistatymą dėl referendumo santrauka (1927 m. spalio 29 d.). *LCVA*. F. 379, ap. 1, b. 1405, lap. 106.

¹⁸ Panevėžio miesto ir apskrities viršininko 1927 m. spalio 2 d. raportas Vidaus reikalų ministrui. *LCVA*. F. 404, ap. 1, b. 350, lap. 201.

¹⁹ *Ten pat.*

nuovados ribose (Ežerėnų m., Imbrado valsčius, Paupinės valsčius) dėl Konstitucijos pakeitimo, jo nuomone, „už“ balsuotų 2 158 asmenys, „prieš“ – 955, „gali susilaikyti“ 1 171 (iš viso balsuotojų – 4 284); II nuovados ribose (Dusetų, Antalieptės, Antazavės valsčiai) „už“ balsuotų 2 300, „prieš“ – 950, „gali susilaikyti“ 4 400 (iš viso balsuotojų – 7 645); III nuovadoje (Salako, Degučių, Smalvų valsčiai) „už“ balsuotų 2 270, „prieš“ – 2 818, „gali susilaikyti“ 2 370²⁰.

Antra. Galimo referendumo išvakarėse besiklostančių nuomonių visumos analizė leistų kelti prielaidą, kad referendumo perspektyva (pvz., siekiant gauti daugiau „už“ balsų) buvo gan glaudžiai siejama ir su balsavimo būdo raiška – kaip bus balsuojama? Slaptai ar atvirai? Minėtoje 1927 m. spalio 29 d. žinių suvestinėje buvo pripažinta: „Viešai balsuojant daugelis susilaikytų, balsai „prieš“ sumažėtų, o „už“ padidėtų keliais procentais“. Pavyzdžiui, kaip teigiama pranešimų santraukoje, Kėdainių apskrityje „mažumų nusistatymas referendumo link daugumoj neigiamas, ypač žydų, kurie yra šalininkai senosios (dabartinės) konstitucijos ir jie, reikia laukt, prie atviro balsavimo daugumoj susilaikys, o prie slapto balsuos prieš pakeitimą. Lenkuojantieji reiškia nepatenkinimo, kad jiems suvaržomas steigimas lenkų mokyklų ir tuo žvilgsniu jie yra prielankūs buvusiai socialistinei vyriausybei ir dabartinei esamai konstitucijai, bet daugumoj elementas bailus ir prie atviro balsavimo jie nėra taip pavojingi, jei kas iš šalies per daug juos nesuorganizuos slapto būdu“²¹.

Trečia. Pranešimų dėl referendumo galimybių paletė atvėrė išorinius nuomonių skirtynes lemiančius veiksnius ir jų raiškos ypatybes. Pavyzdžiui, minėtos pranešimų santraukos liudijimu, Šiaulių apskrityje „socialistų įtekmė nemaža ir jų jėgos gana stiprios. Beveik kiekvienuose rinkimuose jie išeidavo laimėtojais, žymi savivaldybių

²⁰ Ežerėnų apskrities viršininko 1927 m. spalio 4 d. raportas Vidaus reikalų ministrui. *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 801, lap. 88.

²¹ Apskričių viršininkų pranešimų apie gyventojų nusistatymą referendumo klausimu santrauka. *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 801, lap. 62.

dalį jų rankose arba didelėje įtakoje, apskrities pradžios mokyklų mokytojų daugumas, kurie daugiausia įtekmės turi liaudžiai, yra socialistai. Pasinaudodami tuo, kad apie referendumą piliečiai neturi aiškaus supratimo, jie, skleidami apie referendumą įvairius gandus, pavyzdž., kad pravedusi referendumą vyriausybė atimsianti iš naujakurių sklypus ir t. p., veda prieš jį agitaciją ir, reikia pasakyti, kad nemažą dalį pavyko nustatyti prieš²². Pažymėtina, kad ypač neigiamai buvo „nusistatę Telšių vyskupijos (didelė dalis Šiaulių apskr. priklauso Telšių vyskupijai) kunigai. Telšių kapitula ypatingai nepatenkinta dabartine vyriausybe“²³. Rokiškio apskrities viršininko asmenine nuomone, „turint omenyje įvairius šiuo momentu visuomenės gyvenimo veiksnius, gi ypatingai krikščionių demokratų ir ūkininkų sąjungos organizacijų opozicinį link referendumo nusistatymą ir jų įtaką visuomenėje daugelio dvasininkų autoritetu palaikoma, vargu ar šiuo metu konstitucijos pakeitimas surinktų reikiamą balsų skaičių“²⁴. Kretingiškiui kolegai atrodė, kad „pastebima šiek – tiek blogesnio ūpo, su kokia tai abejone žiūrint į ruošiamą atsiklausimą, tai apie Skuodą, kur yra didesnė įtaka kr. demokr. ir socialistinio gailalo. Palinkimas kairėn bendrai imant pasireiškia arčiau pasienio, kur tankiau gaunama iš Latvijos priešvalstybinės literatūros, susiduriama daugiau su agitatoriais ir t. t.“²⁵

Neatmestina, kad tų pačių išorinių veiksnių įtakos savo galia taip pat galėjo įvairuoti. Šios prielaidos naudai pasitarnautų Kauno apskrityje susiklosčiusi pavienių valsčių gyventojų nuomonių visuma. Pavyzdžiui, Jonavos valsčiuje: „Darbininkai laikosi ramiai, neturi vadų. Klebonai ir mokytojai jokioje agitacijoje nepatėmyti“; Seredžiaus valsčiuje: „Iš klebono pusės, nors ir žinomo krikščionio

²² *Ten pat*, lap. 65.

²³ Kriminalinės policijos žinios Nr. 101 (1927 m. spalio 12 d.). *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 504, lap. 285.

²⁴ Apskričių viršininkų pranešimų apie gyventojų nusistatymą referendumo klausimu santrauka. *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 801, lap. 59.

²⁵ *Ten pat*, lap. 57.

demokrato, akcijos nėra“; Veliuonos valsčiuje: „Gyventojų dauguma lietuviai. Daug pasiturinčių ūkininkų ir nesuprantama, kodėl jame pasireiškia kairumas“; Zapyškio valsčiuje: „Gyventojų dauguma lietuviai. Gyvena nepasiturinčiai, kairiojo elemento yra, bet nepasireiškia, tyli“²⁶. Greičiausiai būta ir „specifinių“ įtakos veiksnių, nes tos pačios Kauno apskrities Pažaislio valsčiuje: „Gyventojų sudėtis: lietuviai, rusai ir lenkai, daugumoje teisti už įvairius nusizengimus, atlikę bausmę. Į juos daro įtaką fortuose gyvenančioji biednuomenė“; Rumšiškių valsčiuje: „Į rumšiškietiškus daro įtaką Pažaislio valsč. gyventojai, šiame valsčiuje irgi daug nusikaltėlių“²⁷.

Ketvirta. Apskričių viršininkų pranešimų visumos analizė lygiai taip pat apnuogino išskirtinių visuomenės susivokimo lygį – nemaža jos dalis nesuprato diskutuojamos akcijos reikšmės (turinio) arba buvo per menkai su ja susipažinusi. Pavyzdžiui, Utenos apskrityje: „Apie referendumą kaimas labai mažai žino ir tikrumoje to žodžio nesupranta, mano, kad tai bus tiesiog rinkimai kaip seniau būdavo ir jų gana bijo.“²⁸ Gretimoje Ukmergės apskrityje: „Žymi dauguma gyventojų turi bendrai labai miglotą supratimą apie Konstituciją.“²⁹ Tiesa, greičiausiai nepaneigtina, kad referendumo aiškinamoji medžiaga pasiekė gyventojus ir kėlė dalinį susidomėjimą. Pavyzdžiui, Rokiškio apskrityje: „Brošiūra „Kur išganymas“ ypatingai gerai paveikė ir gyventojus ir didelė dalis pakrypo dabartinės vyriausybės pusėn. Pandėlio nuovados viršininkas pats asmeniškai girdėjęs iš kaimo senutės tokį išsireiškimą: „Ačiū Dievui, kad tą bolševikišką valdžią nuvertė, nes kaip dabar aprašo knygutės, iš tikrųjų visiems grėsė pavojus, bet Dievas tikrai geras, nedavė mums pražūti, dabar tik reikia prašyti Dievą, kad vėl nepapuolus į tokios valdžios rankas, kaip

²⁶ *Ten pat*, lap. 74–76.

²⁷ *Ten pat*, lap. 75.

²⁸ Apskričių viršininkų pranešimų apie gyventojų nusistatymą referendumo klausimu santrauka. *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 801, lap. 59.

²⁹ *Ten pat*, lap. 63.

pernai.³⁰ Tokį domėjimosi impulsą apskritai galbūt lėmė teikiami siūlymai, pavyzdžiui, dėl galimo Seimo narių skaičiaus sumažinimo (neatrodė, kad tuo pat metu prezidento galių stiprinimas būtų buvęs diskusijų objektas). Vis dėlto aiškumo tai ne visada teikė, nes vis tiek diskutuota, kad bus renkamas prezidentas, kitiems antrinant panašiai – kad Seimas³¹.

Penkta. Pranešimų žinija taip pat paliudijo ir įvairias absenteizmą lemiančias įtakas – bijota referendumo dieną blogų kelių (siūlyta palaukti bobų vasaros)³², atkreiptas dėmesys į dalies visuomenės apatiškumą („sako, kad vis vieną, ar balsuosime, ar ne vis tiek, kad valdžią panorės, tai ir pakeis ir be balsavimo“)³³. Panašių kolektyvinių jausenų fone būta ir svarstymų, kad referendumas tesąs pinigų švaistymas. Tokių nuojautų sraute būta ir paraginimų referendumą skubinti, kad dalis visuomenės nebūtų perorientuota į referendumo oponentus.

Išvados

1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje įtvirtinta referendumo nuostata trečiojo dešimtmečio antroje pusėje buvo išbandoma naujųjų praktinių aplinkybių, susiformavusių iš 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinių, kontekste. Naujoji politinė valia tikėjosi ją išnaudoti siekdama įgyvendinti konstitucinę reformą. Valdančiųjų ir oponuojančiųjų vizijos dėl referendumo idėjos išsiskyrė, nesimezgant nei artimesniam, nei glaudesniam dialogui. Apskričių viršininkų susirašinėjimo su Vidaus reikalų ministerija dėl planuojamo referendu-

³⁰ Kriminalinės policijos žinios, Nr. 101 (1927 m. spalio 12 d.). *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 504, lap. 285.

³¹ Biržų apskrities Pasvalio nuovados policijos viršininko dienynas (1927 m. rugsėjo 24–30 d.). *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 803, lap. 101.

³² Panevėžio miesto ir apskrities viršininko 1927 m. rugsėjo 29 d. pranešimas Vidaus reikalų ministrui. *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 805, lap. 123.

³³ Pasvalio I nuovados Pasvalio stovyklos vedėjo dienynas. *LCVA*. F. 394, ap. 2, b. 803, lap. 117.

mo analizė atskleidė ryškų visuomenės nuomonių skirtumą referendumo atžvilgiu. Visuomenės nuotaikų užkulisinis tyrimas paliudijo svarbų išorinės įtakos (politinių partijų, dvasininkijos) veiksnį, susiklosčiusius tam tikrus kolektyvinės-politinės sąmonės precedentes (pavienių visuomenės grupių dešinumą ir kairumą), visuomenėje slypinčias neužtikrintumo, neapsisprendimo jausenas, kai kada persmelktas tiek fobijos, tiek ir absenteizmo. Referendumo organizatoriai, kuriuos greičiausiai slėgė privalomai pageidaujamo teigiamų balsavimo rezultatų našta, dėl šios išankstinės tyrimo prognozės buvo atsargūs. Neatmestina, kad visuomenės „paklydimai“ lėmė referendumo organizatorių valią palaipsniui atsakyti tolimesnio akcijos puoselėjimo. Valdantiejiems bijant rikto, greičiausiai apsispręsta neleisti ir visuomenei „apsirikti“. Numanoma, kad preliminaros visuomenės nuomonės, šalia kitų kliuvinių, galėjo tapti sudėtine referendumo „nesėkmės“ dalimi.

THE FAILED REFERENDUM ON AMENDING THE CONSTITUTION IN 1927-1928: A POSSIBLE VERSION OF EXPLAINING ITS FAILURE

SAULIUS KAUBRYŠ

Summary

Keywords: 1922 Lithuanian State Constitution; referendum; dismiss of the Seimas in 1927; the constitutional reform; the county governors' correspondence.

The article discusses the characteristic of the first failed referendum of the 20th century, which testified to complicated relations between the executive power and society in respect of the above-mentioned campaign. The 1922 Constitution of Lithuania provided for the possibility of holding

a referendum. However, this possibility was unlikely to be made use of in the immediate future. Nonetheless, in the new political realities that formed after 17 December 1926, the idea of the referendum “was pulled out of the drawer” seeking to implement the possible reform of the Constitution. The

idea of the referendum acquired different shapes of value in the vision of the prevailing political forces. The analysis of the correspondence between the county governor and the Ministry of the Interior on the issues of the referendum revealed different opinions and reactions of society with respect to the campaign being organized. The study of the public mood testified to the significance of certain external influences (political parties, the clergy), certain precedents of collective-political awareness that have formed (right is mand leftism of individual public groups), the feeling of insecurity, indecisiveness which was sometimes permeated with both the signophobia and that of absenteeism.

The forecast of the irassessment sentanin secure signal to the initiators of the referendumas to the expected favourable voting results. Possibly unfavourable self-determination of society could have become one of the reasons that determined the withdrawal of the ruling forces from the irintention to conduct the referendum.

As the ruling majority feared to make a misstep, mostlikely it was decided to prevent the society itself from “erring” either. It is supposed that, alongside other possible hindrances, preliminary self-determination of the society could have become a constituent part of the “failure” of the referendum.

Īteikta 2015 m. liepos 10 d.